

ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΙΛΙΟΝΗ

Τρία πουλάκια κάθονταν στην ράχην στο λημέρι,
το 'να τηράει τον Αλμυρό, τ' άλλο κατά τον Βάλτο,
το τρίτο το καλύτερο μοιριολογάει και λέγει:
Κύριε μου, τι εγίνηκεν ο Χρίστος ο Μιλιόνης;
Ουδέ στον Βάλτο φάνηκεν, ουδέ στην Κρύαν Βρύσιν'
μας είπαν πέρα πέρασε κι επήγε προς την Άρταν,
κι επήρε σκλάβον τον κατήν μαζί με δυο αγάδες.
Κι ο μουσελίμης το 'μαθε, βαρεά τον κακοφάνη'
τον Μαυρομάτην έκραξε και τον Μουχτάρ Κλεισούραν.
«Εσείς αν θέλετε ψωμί, αν θέλετε πρωτάτα,
τον Χρίστον να σκοτώσετε, τον καπιτάν Μιλιόνη'
τούτο προστάζ' ο βασιλεάς, κι έστειλε φερμάνι».
Παρασκευή ξημέρωνε, ποτέ να μη 'χε φέξει'
κι ο Σουλεϊμάνης στάλθηκε να πάγει να τον εύρει.
Στον Αρμυρό τον έφθασε κι ως φίλοι φιληθήκαν'
ολονυκτίς επίνανε, όσον να ξημερώσει,
κι όταν εφάνηκ' η αυγή πέρασαν στα λημέρια.
Κι ο Σουλεϊμάνης φώναξε του καπιτάν Μιλιόνη'
«Χρίστο, σε θέλ' ο βασιλεάς, σε θέλουν οι αγάδες».
«Όσο 'ν' ο Χρίστος ζωντανός, Τούρκους δεν προσκυνάει».
Με τα τουφέκια έτρεξαν ο ένας προς τον άλλον'
φωτιάν εδώσαν στην φωτιάν, κι έπεσαν στον τόπο.

Δύο πολεμιστές, 1855

Θεόδωρος Βρυζάκης (1814 ή 1819-1878)

Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου

Μικρός οδηγεί τυφλό αγωνιστή, περ. 1860
Διονύσιος Τσόκος (1820-1862)
Συλλογή Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη
Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου

ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ

Ο Όλυμπος κι ο Κίσαβος, τα δυο βουνά μαλώνουν,
Γυρίζει τότε ο Όλυμπος και λέγει του Κισάβου
«Μη με μαλώνεις, Κίσαβε, ω τουρκοπατημένε!
Εγώ 'μ' ο γέρων Όλυμπος, στον κόσμο ξακουσμένος,
έχω εξήντα δυο κορφές και δυο χιλιάδες βρύσες,
πάσα βρύση και φλάμπουρον, παντού κλαδί και κλέφτης
στην υψηλήν μου κορυφήν, αετός είν' καθισμένος,
και εις τα νύχια του κρατεί κεφάλ' ανδρειωμένου».
«Κεφάλι μου, το τ' έκαμες κι είσαι κριματισμένο;»
«Φάγε, πουλί, τα νιάτα μου, φάγε και την ανδρειά μου,
να κάμεις πήχη το φτερό, και πιθαμή το νύχι
στον Λούρο, στο Ξηρόμερο, αρματολός εστάθην,
στα Χάσια και στον Όλυμπον δώδεκα χρόνους κλέφτης.
Εξήντ' αγάδες σκότωσα, κι έκαυσα τα χωριά των,
κι όσους στον τόπον άφησα, και Τούρκους κι Αρβανίτες,
είναι πολλοί πουλάκι μου, και μετρημόν δεν έχουν.
Πλην ήρθε κι η αράδα μου στον πόλεμον να πέσω».

Ο ΚΙΤΣΟΣ ΚΑΙ Η ΜΗΤΕΡΑ ΤΟΥ

Του Κίτσ' η μάνα κάθουνταν 'πό πέρ' απ' το ποτάμι,
με το ποτάμι μάλωνε και το πετροβολούσε.

«Ποτάμι μ', για λιγότεψε, ποτάμι μ', στρέψε πίσω,
για να περάσω αντίπερα, πέρα στα κλεφτοχώρια,
πόχουν οι κλέφτες σύνοδο, και παν στο συναγώγι.»

Τον Κίτσο Γιάννην έπιασαν και παν να τον κρεμάσουν,

χίλιοι παγαίνουν εμπροσθά και χίλιοι από πίσω,
κι ολοξοπίσω πάγαινε, πηγαίνει κι η μάνα του,
μοιριολογούσε κι έλεγε, μοιριολογά και λέγει

«Κίτσο μου, πού 'ναι τ' άρματα, τα έρημα τσαπράζια;»

«Μάνα λωλή, μάνα ζουρλή, μάνα ξεμουαλισμένη,

μάνα μ', δεν κλαις τα νεάτα μου, και την παλικαριά μου,
μον' κλαις τα 'ρημα τ' άρματα, τα έρημα τσαπράζια».

Μεταφορά τραυματία από τη μάχη
Άγνωστου καλλιτέχνη
Συλλογή Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη
Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου
Παράρτημα Ναυπλίου

ΤΟΥ ΛΙΑΚΟΥ

Προσκύνα, Λιάκο, τον πασιά, προσκύνα τον βεζίρη,
να πάρεις τον μουρασελέ, δερβέναγας να γένεις.
Κι αυτείνος τ' απεκρίθηκε, χαμπέρια και του στέλλει
«Όσο 'ν' ο Λιάκος ζωντανός, πασιά δεν προσκυνάει
πασιά 'χ' ο Λιάκος το σπαθί, βεζίρη το τουφέκι».
Κι Αλή πασιάς σαν το 'μαθε, πολύ του κακοφάνη,
γράφει χαρτιά και προβοδά, προστάγματα και στέλνει.
«Σ' εσέν' αγά δερβέναγα' σ' όλα τα τζεφτιλίκια
τον Λιάκο να μου πιάσετε, τον Λιάκο να σκοτώστε».
Βγήκε κι ο Γκέκας παγανιά και κυνηγά τους κλέφτες,
κι επήγε και τους πλάκωσε στον λόγγο του λημέρι,
κι αρχίσανε τον πόλεμον, τα βροντερά τουφέκια.
Κοντογιακούπης φώναξε από το μετερίζι.
«Παιδιά, γκαριέτι κάμετε, παιδιά ντε πολεμάτε,
κι εσύ, Λιάκο μπολούμπαση, πολέμα σαν λιοντάρι».
Κι ο Μουσταφάς λαβώθηκε στο γόνυ και στο χέρι.
Ο Λιάκος έτρεξεν εμπρός με το σπαθί στο στόμα
ημέραν, νύχτα πολεμούν, τρεις μέρες και τρεις νύχτες.
Κλαίουν οι Αρβανίτισσες, τα μαύρα φορεμένες
κι ο Βελη-Γκέκας γύρισε στο αίμα του πνιγμένος.

ΕΙΝ ΚΑΡΠΤΑΝ ΜΙΤ ΣΕΙΝΕΝ ΠΑΛΛΙΚΑΡΕΝ ΙΜ ΟΕΦΕΧΤΕ.

Καπετάνιος με τα παλληκάρια του μαχόμενοι, 1829
Karl Krazeisen (1794- 1878)
Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου

ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΒΕΛΗ-ΓΚΕΚΑ

Ο Βελη-Γκέκας έτρωγε σ' ενός παπά το σπίτι,
κι εκεί γράμμα τον έφεραν από τον Κατσαντώνη.

Ορθός ευθύς επήδησε, και το σπαθί του ζώνει.

«Γραμματικέ μου», φώναξε «μάσε τα παλικάρια,
ο Κατσαντώνης μ' έγγραψε να πάγω να τον εύρω».

Στην στράταν όπου επήγαινε, στου δρόμου του την μέσην,

Αντώνης τον εφώναξε, γλυκά τον ερωτάει.

«Πού πας, Βελή δερβέναγα, ρετζάλι του βεζίρι;»

«Σ' εσέν', Αντώνη, κερατά, με το σπαθί στο χέρι».

«Σ' εμέν' ανίσως έρχεσαι, και πόλεμον αν θέλεις,

δέξου τουφέκια κλέφτικα από τα παλικάρια·

βαρεά βροντούν, πικρά βαρούν, φαρμακερά πληγώνουν».

Κι όλος θυμόν εφώναξε του Ζόγκα και του Δήμου.

«Βαρείτε τον παλαι-Άρβανον, σκοτώστε τον τον Τούρκο».

Δυο τουφεκιές του τράβησαν, πικρές, φαρμακωμένες,
μία τον πήρε στην καρδιάν, κι η άλλη εις το στόμα.

Λεπτήν φωνήν εσήκωσεν, όσο κι αν ημπορούσε.

«Γραμματικέ μ' αγαπητέ, κι εσύ πιστέ μου Φέζο,

Γυρίστε πίσω, τρέξετε, πάρτε μου το κεφάλι,

προτού να φθάσ' η κλεφτουριά, κι έρθει να με το κόψει,

και το περάσ' απ' την Πλαγιάν, εμπρός από τους Τούρκους,

και το πηγαίνει στην Φραγκιάν, στους τόπους των απίστων·
εχθροί το βλέπουν, χαίρονται, και φίλοι μας λυπούνται».

Τον λόγον δεν απόσωσεν, την συντυχιάν δεν είπεν,

και ο Δήμος τον επλήγωσε, του πήρε το κεφάλι.

Δ΄ ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΟΥ ΣΟΥΛΙΟΥ

Στα μέσα στα Τζερίτζανα, στην άκρ' από το Σούλι,
μπουλουκμπασάδες κάθονταν ψηλά στο Παλαιοκλήσι,
κι εκοίταζαν τον πόλεμον, πώς κάμναν οι Σουλιώτες·
πώς πολεμούν μικρά παιδιά, γυναίκες σαν τους άνδρας.

Κι ο Κουτσονίκας φώναξεν από το μετερίζι·

«Παιδιά, σταθείτε στερεά, σταθείτ' ανδρειωμένα,
ότ' έρχετ' ο Μουκτάρ πασάς με δώδεκα χιλιάδες».

Κι ύστερα γύρισεν ευθύς τον λόγον εις τους Τούρκους·

«Πού πας, Μουκτάρ τ' Αλή πασά, πού πας, βρε παλιο-Λιάπη;

Δεν είν' εδώ το Χόρμοβο, δεν είν' ο Αϊ-Βασίλης,

να πάρεις σκλάβους τα παιδιά, να πάρεις τες γυναίκες·

είναι το Σούλι το κακό, στον κόσμο ξακουσμένο,

που πολεμά η Τζαβέλαινα σαν άξιο παλικάρι,

βαστά φυσέκια στην ποδιά και το σπαθί στο χέρι,

και με τουφέκι σισανέ, απ' όλους μπροσθά πάει».

Ι΄ ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΟΥ ΣΟΥΛΙΟΥ

Αχός βαρύς ακούεται, πολλά τουφέκια πέφτουν·
μήνα εις γάμον ρίχνονται, μήνα κι εις χαροκόπι;
Ουδέ εις γάμον ρίχνονται, ουδέ κι εις χαροκόπι·
η Δέσπω κάμνει πόλεμον, με νύμφες και μ' εγγόνια.
Αρβανιτιά την πλάκωσε στου Δημουλά τον πύργον.
«Γεώργαινα, ρίξε τ' άρματα, δεν είν' εδώ το Σούλι,
εδώ είσαι σκλάβα του πασά, σκλάβα των Αρβανίτων».
«Το Σούλι κι αν προσκύνησε, κι αν τούρκεψεν η Κιάφα,
Η Δέσπ' αφέντες Λιάπηδες δεν έκαμ' ουδέ κάμνει».
Δαυλί στο χέρι άρπαξε, κόρες και νύμφες κράζει,
«Σκλάβες Τούρκων μη ζήσωμεν, παιδιά, μαζί μ' ελάτε».
Και τα φυσέκια άναψε, κι όλοι φωτιά γενήκαν.

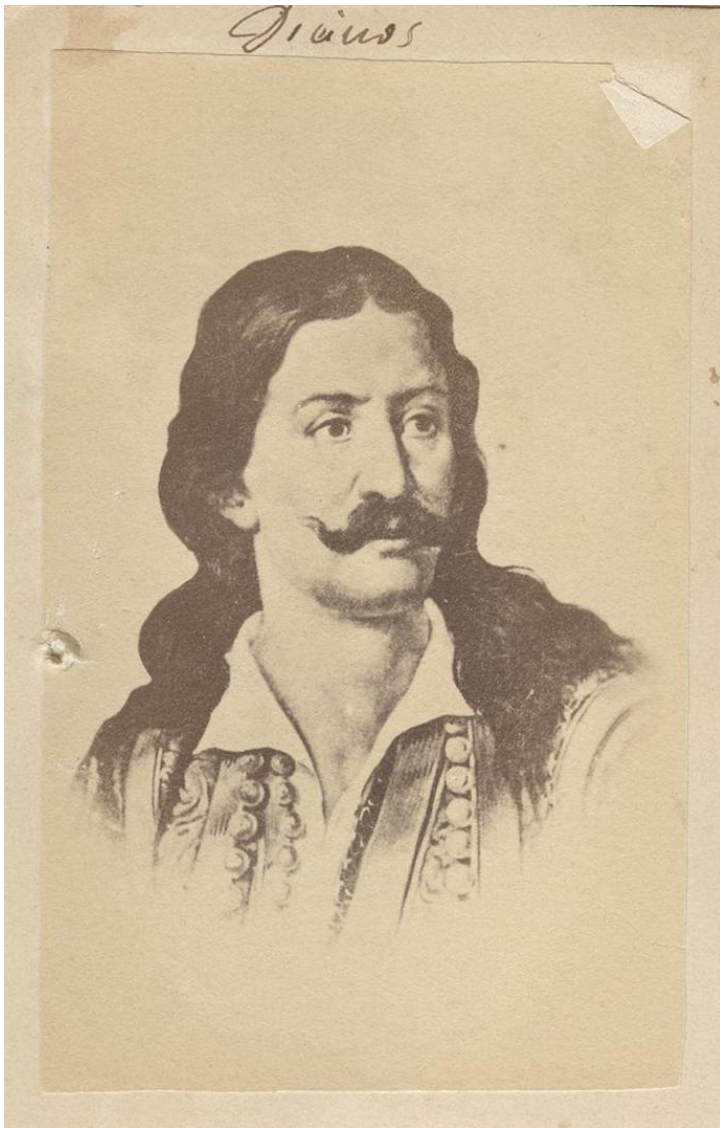
Ο χορός του Ζαλόγγου, 1953
Γεώργιος Ζογγολόπουλος (1903-2004)
Εθνική Γλυπτοθήκη, Άλσος Ελληνικού Στρατού, Γουδή

Η φυγή από την Πάργα, μετά το 1847
Διονύσιος Τσόκος (1820-1862)
Συλλογή Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη
Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου

ΤΗΣ ΠΑΡΓΑΣ

Τρία πουλιά απ' την Πρέβεζα διαβήκανε στην Πάργα.
Το 'να κοιτάει την ξενιτιά, τ' άλλο τον Αϊ-Γιαννάκη,
το τρίτο το κατάμαυρο μοιριολογάει και λέει:
«Πάργα, Τουρκιά σε πλάκωσε, Τουρκιά σε τριγουρίζει.
Δεν έρχεται για πόλεμο, με προδοσιά σε παίρνει.
Βεζίρης δε σ' ενίκησε με τα πολλά τ' ασκέρια.
Έφευγαν Τούρκοι σα λαγοί το παργινό τουφέκι,
κι οι Λιάπηδες δεν ήθελαν να 'ρτουν να πολεμήσουν.
Είχες λεβέντες σα θεριά, γυναίκες αντρειωμένες,
πότρωγαν βόλια για ψωμί, μπαρούτι για προσφάγι.
Τ' άσπρα πουλήσαν το Χριστό, τ' άσπρα πουλούν και σένα.
Πάρτε, μανάδες, τα παιδιά, παπάδες, τους Αγίους.
Άστε, λεβέντες, τ' άρματα κι αφήστε το τουφέκι,
σκάψτε πλατιά, σκάψτε βαθιά όλα σας τα κιβούρια,
και τ' αντρειωμένα κόκαλα ξεθάψτε του γονιού σας.
Τούρκους δεν επροσκύνησαν, Τούρκοι μην τα πατήσουν».

Αθανάσιος Διάκος, β' μισό 19ου αι.
Βιβλιοθήκη και Αρχείο
της Εθνικής Πινακοθήκης-Μουσείου Α. Σούτσου

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΔΙΑΚΟΥ

Πολλή μαυρίλα πλάκωσε, μαύρη σαν καλακούδα
καν ο Καλύβας έρχεται, καν ο Λεβεντοϊάννης;
Ουδ' ο Καλύβας έρχεται, ουδ' ο Λεβεντοϊάννης;
Ομέρ Βριόνης πλάκωσε με δεκαοχτώ χιλιάδες.
Ο Διάκος σαν τ' αγροίκησε, πολύ του κακοφάνη,
Ψιλήν φωνήν εσήκωσε, τον πρώτο του φωνάζει
«Το στράτευμά μου σύναξε, μάσε τα παλικάρια,
δωσ' τους μπαρούτην περισσήν, και βόλια με τες φούχτες
γλήγορα' και να πιάσομεν κάτω στην Αλαμάναν,
όπου ταμπόρια δυνατά έχει και μετερίζια».
Επήραν τ' αλαφρά σπαθιά, και τα βαρεά τουφέκια,
Στην Αλαμάναν έφθασαν, κι έπιασαν τα ταμπόρια.
«Καρδιά, παιδιά μου», φώναξε, «παιδιά, μη φοβηθείτε
ανδρεία ωσάν Έλληνες, ωσάν Γραικοί σταθείτε».
Σαν άναψεν ο πόλεμος και οι φωτιές επήραν,
εκείνοι εφοβήθηκαν, και σκόρπισαν στους λόγκους.
Έμειν' ο Διάκος στην φωτιάν με δεκαοχτώ λεβέντες.
Τρεις ώρες επολέμαγε με δεκαοχτώ χιλιάδες, (...)
(...) κι έπεσ' ο Διάκος ζωντανός εις των εχθρών τα χέρια. (...)
(...) κι Ομέρ Βριόνης μυστικά στον δρόμον τον ερώτα
«Γίνεσαι Τούρκος, Διάκο μου, την πίστιν σου ν' αλλάξεις,
να προσκυνάς εις το τζαμί, την εκκλησιάν ν' αφήσεις;»
Κι εκείνος τ' απεκρίθηκε, και με θυμόν τον λέγει
«Πάτε κι εσείς κι η πίστις σας, μουρτάτες, να χαθείτε
εγώ Γραικός γεννήθηκα, Γραικός θέλ' απεθάνω. (...)
(...) Τον Διάκον τότε πήρανε και στο σουβλί τον βάλαν,
ολόρθον τον εστήσανε, κι αυτός χαμογελούσε, (...)
(...) «Εμέν' αν εσουβλίσετε, ένας Γραικός εχάθη
ας είν' καλά ο Οδυσσεύς κι ο καπιτάν Νικήτας,
αυτοί θα κάψουν την Τουρκιάν κι όλον σας το Δεβλέτι».

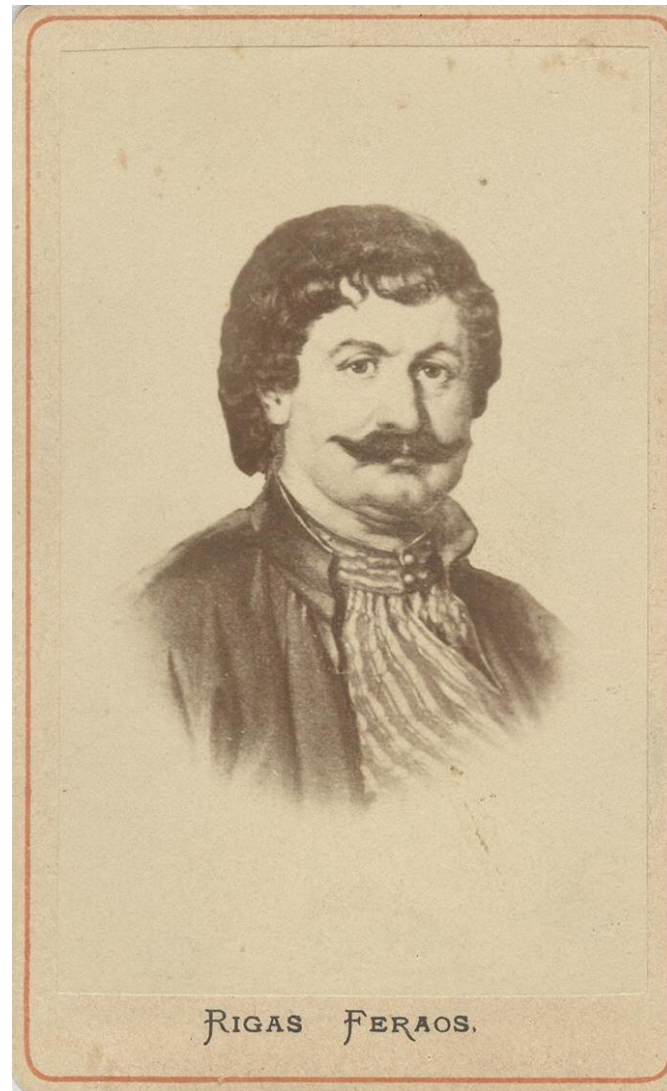
Ο ΘΟΥΡΙΟΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Ως πότε παλικάρια να ζούμεν στα στενά,
μονάχοι σαν λεοντάρια, στες ράχες, στα βουνά;
Σπηλιές να κατοικούμεν, να βλέπομεν κλαδιά,
να φεύγομεν τον κόσμον για την πικρήν σκλαβιά;
Ν' αφήνομεν αδέρφια, πατρίδα και γονείς,
τους φίλους, τα παιδιά μας, κι όλους τους συγγενείς;

Καλύτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή,
Παρά σαράντα χρόνων σκλαβιά και φυλακή.
Τι σ' ωφελεί αν ζήσεις, και είσαι στην σκλαβιά;
Στοχάζου πως σε ψένουν καθ' ώραν στη φωτιά.
Βεζίρης, δραγουμάνος, αυθέντης κι αν γενείς,
ο τύραννος αδίκως σε κάμνει να χαθείς.
Δουλεύεις όλη μέρα εις ό,τι κι αν σ' ειπεί,
κι αυτός κοιτάζει πάλιν το αίμα να σου πιει.
Ο Σούτσος, ο Μουρούζης, Πετράκης, Σκαναβής,
Γκίκας και Μαυρογένης, καθρέπτης είν' να δεις.
Ανδρείοι καπετάνοι, παπάδες, λαϊκοί,
εσφάχθησαν κι αγάδες απ' άδικον σπαθί
κι αμέτρητ' άλλοι τόσοι, και Τούρκοι και Ρωμιοί,
ζωήν και πλούτον χάνουν χωρίς τιν' αφορμή.

Ο Ρήγας Φερραίος, 1871
Χαράλαμπος Παχής (1844-1891)
Συλλογή Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη
Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου
Παράρτημα Ναυπλίου

Ρήγας Φερραίος, β' μισό 19ου αι.
Βιβλιοθήκη και Αρχείο της Εθνικής
Πινακοθήκης-Μουσείου Α. Σούτσου